

О. І. Остапенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
проф. кафедри адміністративного та інформаційного права

ПРАВО ЗАХИСТУ НА СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ СПРАВИ ПРО ВІЙСЬКОВІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

© Остапенко О. І., 2016

Розглянуто питання прав захисту військовослужбовців на стадії порушення справи про військове адміністративне правопорушення. Пропонується авторське бачення щодо змісту стадії порушення справи про адміністративне правопорушення та наявність прав у особи відповідно до змін її адміністративно-процесуального статусу.

Ключові слова: військове адміністративне правопорушення, адміністративне провадження, військовослужбовець, право на захист.

А. И. Остапенко

ПРАВО ЗАЩИТЫ НА СТАДИИ ВОЗБУЖДЕНИЯ ДЕЛА О ВОИНСКИХ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ

Рассматриваются вопросы права защиты военнослужащих на стадии возбуждения дела о воинском административном правонарушении. Предлагается авторское видение относительно содержания стадии возбуждения дела об административном правонарушении, а также наличие прав у личности в связи с изменением ее административно-процесуального статуса.

Ключевые слова: воинское административное правонарушение, административное производство, военнослужащий, право на защиту.

O. I. Ostapenko

RIGHT OF PROTECTION AT THE STAGE OF INITIATION OF MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENCES CASE

The article deals with the protection of military servants at the stage of initiation of military administrative offences case. The author of the article offers his own vision of the content of the stage of initiation of military administrative offences case and presence of persons' rights in accordance with changes of their administrative and procedural status.

Key words: military administrative offence, administrative proceeding, military servant, right to protection.

Постановка проблеми. Конституційний принцип права особи, громадянина на захист є і залишається однією із основ, на яких будується правова держава. Саме завдяки цьому принципу виникають, розвиваються та припиняються стосунки між державою і людиною. Можливості, які має держава щодо використання заходів адміністративного примусу, повинні бути урівноважені

адміністративно-процесуальним механізмом захисту прав особи під час розгляду справи про адміністративне правопорушення та прийняття рішення стосовно неї.

Мета дослідження. Проаналізувати сутність та чинний адміністративно-процесуальний механізм забезпечення права на захист військовослужбовців, що вчинили військове адміністративне правопорушення.

Стан дослідження. Теоретичні напрацювання щодо питань, пов'язаних з правом захисту особи, стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, містяться у наукових працях В. Авер'янова, В. Бевзенка, А. Берлача, І. Бородіна, С. Ківалова, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, В. Марчука, Р. Мельника, П. Рабіновича, І. Тацишина та інших.

Виклад основних положень. Правові можливості захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також держави в Україні є доволі широкими і достатньо врегульовані. Пояснюють права людини з використанням так званого «легістського підходу», сутність якого, як вважає академік П. М. Рабінович, полягає у можливостях поведінки людей, які визначені законом держави чи іншими формально-обов'язковими правилами, приписами державних органів [1, с. 8–19].

В юридичній літературі дедалі частіше наголошується на необхідності надати громадянам право звертатися до Конституційного Суду зі скаргою за захистом своїх прав і свобод у разі їх порушення державними органами або посадовцями і неможливості відстояти їх у відповідних органах на національному рівні [2, с. 128].

З цього приводу актуальним є бажання українського суспільства мати правову державу з реальними функціями, що сприятимуть реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Не викликає заперечень сучасна система забезпечення основних прав, свобод особи, яка має конституційне закріплення та поділяється на: особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні й правозахисні права і свободи людини та громадянина. Так, серед адміністративно-правових прав фізичних осіб слід виділяти особисті права і свободи, сутність яких полягає у виконанні громадянами дій [3, с. 52], спрямованих на реалізацію права захисту під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Дещо інші в цій частині права та обов'язки військовослужбовців і прирівняних до них осіб. Крім чинної системи правозахисних прав людини, які за змістом і належністю є конституційними, а отже, і правозахисними, військовослужбовці мають особливий правовий статус і вищу відповідальність за вчинені правопорушення.

Кожне конституційне право людини знаходить закріплення у конкретній галузі права і у законодавчих актах. Доволі широким і змістовним є перелік прав та обов'язків осіб, які беруть участь в адміністративному судочинстві [4]. Специфіка юридичної природи права на захист прав людини, зокрема й військовослужбовців, закріплена в національному адміністративному законодавстві України. Серед завдань Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачена охорона прав і свобод громадян (ст. 1) [5], з дотриманням законності, зокрема й під час провадження у справах про адміністративні правопорушення (ст. 7 КУпАП). Право захисту є однією з функцій органів (посадових осіб), що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. Про важливість реалізації вказаної функції з боку органів (посадових осіб), що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, веде мову професор В. К. Колпаков [6, с. 319].

Адміністративно-правовий захист прав громадян відповідно до чинного адміністративного законодавства України мають: 1) органи державного управління; 2) судові органи України. Право на судовий захист особи є одним із центральних, оскільки всі наступні права – на участь у судовому розгляді, право на судові рішення, право на виконання судового рішення є необхідними чинниками, але похідними від права на звернення до адміністративного суду [7, с. 7–21]. Згідно зі ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України «кожному гарантується право на захист його прав, свобод та інтересів незалежним та неупередженим судом» [4]. Про гарантії забезпечення прав

громадян, які є учасниками адміністративного провадження та дотримання законності, йдеться у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 3 грудня 1997 р. «Про практику розгляду судами скарг на постанову у справах про адміністративні правопорушення» [8].

Зазначимо, що в Україні діє юрисдикція Європейського суду з прав людини в частині реалізації права на справедливий судовий розгляд справи [9, с. 5]. Це означає, що право особи на правовий захист має міжнародний характер і може бути захищене в міжнародних судових інстанціях.

Аналізуючи зміст права захисту учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, доцільно визначити:

а) зміст терміна «провадження у справах про адміністративні правопорушення»;

б) склад учасників адміністративного провадження, які потребують правового захисту (склад учасників адміністративного провадження у справі не є постійним і залежить від юридично значущого факту – адміністративного правопорушення).

Крім того, характеристика права на захист учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення неможлива без аналізу їх правового статусу і повноважень, передбачених адміністративним законодавством для реалізації завдань провадження.

Під терміном «провадження» прийнято розуміти певне системне утворення, що передбачає взаємообумовлені та взаємопов'язані між собою юридично значущі процесуальні дії. Процесуальні дії, що спрямовані на захист прав учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення, передбачені розділом IV КУпАП. Авторський колектив навчального посібника «Адміністративний процес України» (А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник) розглядає провадження будь-якого процесу лише на основі чинних нормативно-правових актів, які передбачають певну систему процесуальних дій, спрямованих на досягнення конкретного результату [10, с. 42].

В. Т. Марчук, розглядаючи забезпечення права на захист у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності, звертає увагу на те, що як одна з гарантій прав особи у кримінальному судочинстві в теорії процесу розглядається кримінально-процесуальна форма, яка не лише встановлює зміст права на захист, але й регламентує способи його реалізації та правові наслідки його порушення [11, с. 64–69].

Зміст адміністративного провадження (юрисдикційного і неюрисдикційного) із захисту прав його учасників передбачає розгляд стадій провадження. У нашому випадку йдеться про адміністративне юрисдикційне провадження у справах про адміністративні правопорушення [12, с. 20], які вчиняють військовослужбовці. Доволі змістовним з цього приводу є визначення провадження у справах про адміністративні правопорушення як комплексу взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, що пропонує Т. О. Коломоєць [13, с. 308].

Військовослужбовцями слід вважати громадян України, які відбувають військову службу згідно із Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12, с. 113]. Доповненням до цього Закону та інших нормативних актів є те, що іноземні громадяни та особи без громадянства, уклавши контракт, можуть проходити військову службу, але лише на посадах рядового і старшинського складу [14]. Зауважимо, що військовослужбовці та інші прирівняні до них особи проходять військову службу, а не відбувають її. Поняття «військове адміністративне правопорушення» є комплексним, окрім загальних ознак адміністративного правопорушення (ст. 9 КУпАП), його слід доповнити ознакою суспільної небезпеки та шкоди, яка є наслідком протиправних дій чи бездіяльності військовослужбовця та інших прирівняних до нього осіб під час проходження служби.

Нагадаємо, що право на захист прав військовослужбовця, який вчинив військове адміністративне правопорушення, передбачено на кожній стадії провадження. Під стадіями адміністративного провадження розуміємо сукупність послідовно вчинених процесуальних дій. Такими є:

- порушення адміністративної справи і скерування її за підвідомчістю;
- розгляд адміністративної справи компетентним органом і прийняття відповідного рішення;
- оскарження, опротестування рішення і його перегляд;
- виконання рішення [15, с. 95].

Першою стадією порушення справи про адміністративне правопорушення, на думку І. Б. Тащишина, слід вважати адміністративне розслідування [3, с. 151], яке за наповненням та процесуальними діями має ширший вимір і передбачає «повний» розгляд та вивчення обставин вчинення протиправних дій чи бездіяльності.

На кожній стадії провадження виконуються поетапно конкретні процесуальні дії, основним призначенням яких є вирішення завдань, передбачених ст. 245 КУпАП [5]. Предметом нашого розгляду є стадія порушення справи про адміністративно-карні дії чи бездіяльність військовослужбовця і відповідне їй направлення. Початкові процесуальні дії на цій стадії, як вважає Т. О. Коломоєць, складаються з: порушення справи; з'ясування причин і обставин вчинення правопорушення, виявлення винних, спричиненої шкоди тощо; процесуальне оформлення результатів розслідування; направлення матеріалів для розгляду справи за підвідомчістю [13, с. 313–314].

Порушенням справи про військове адміністративне правопорушення розпочинається формальне закріплення процесуального руху справи, а саме – складення відповідних процесуальних документів. Саме з цього моменту військовослужбовець стає учасником адміністративно-юрисдикційного процесу і відповідно до чинного законодавства отримує права та обов'язки особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Залучення військовослужбовця до адміністративно-юрисдикційного процесу свідчить про можливість застосування до цієї особи передбачених законом заходів адміністративного примусу (наприклад, адміністративного затримання – ст. 261 КУпАП). Військовослужбовець повинен чітко усвідомлювати, що розпочаті стосовно нього адміністративно-процесуальні дії передбачають наявність права на захист. На практиці доволі складно поєднати момент затримання особи, доставлення та складання відповідних процесуальних документів. КУпАП не передбачає заборони документального оформлення процесуальних дій після здійснення заходів для забезпечення провадження у справах про військові адміністративні правопорушення. Так, протокол про адміністративне затримання особи (ст. 261 КУпАП), як правило, складають у місці перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення [5]. Це означає, що право на захист у затриманої особи є дещо іншим, ніж право на захист у особи, щодо якої здійснюється провадження в адміністративній справі.

Визначений сьогодні в адміністративному законодавстві механізм порушення справи про адміністративне правопорушення потребує уточнення, оскільки існує можливість затримання особи, яка підозрюється у вчиненні адміністративного правопорушення, без порушення справи і складення протоколу про адміністративне правопорушення. Військовослужбовець, затриманий за вчинення військового адміністративного правопорушення, але щодо якого не складено протокол, не має передбаченого на цій стадії провадження права на захист. Захист прав і законних інтересів особи у цій ситуації можливий лише на підставі загальних вимог Конституції України. Вказана ситуація може бути вирішена лише у разі виявлення факту вчинення протиправних дій та застосування до особи заходів адміністративного примусу. Слід вважати, що сам факт застосування до особи заходів адміністративного примусу може свідчити про порушення справи про адміністративне правопорушення.

Додатковою гарантією права на захист для осіб, зокрема військовослужбовців, є, на наш погляд, законодавче закріплення перенесення порушення справи про адміністративне правопорушення на більш ранній період (після виявлення факту скоєння адміністративного правопорушення, адміністративного затримання особи), що створить додаткові гарантії захисту прав особи, яка підозрюється у вчиненні адміністративно-карних дій.

Вважаємо, що затриманій особі незалежно від стадії порушення справи про адміністративне правопорушення повинні бути пояснені права та обов'язки, що сприятиме дотриманню законності під час розгляду адміністративної справи. З'ясування причин і обставин вчинення військового адміністративного правопорушення є наступною частиною стадії порушення справи про адміністративне правопорушення. Причини та обставини вчинення військового адміністративного правопорушення з'ясовуються, як правило, після затримання військовослужбовця, а також під час складення протоколу про адміністративне правопорушення і надалі під час його адміністративного

розслідування. Під час адміністративного розслідування справи процесуальний статус затриманого військовослужбовця є значно ширшим у частині його захисту. Військовослужбовець має право згідно зі ст. 268 КУпАП:

- ознайомитися з матеріалами справи;
- давати пояснення у справі;
- подавати докази стосовно справи;
- заявляти клопотання щодо справи;
- користуватися юридичною допомогою адвоката чи іншого фахівця в галузі права;
- виступати рідною мовою;
- користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження;
- оскаржувати постанову щодо справи.

Однією з підстав порушення справи про військове адміністративне правопорушення є складення протоколу (ст. 254 КУпАП). Адміністративним законодавством України визначено коло осіб, які мають повноваження складати протоколи про військові адміністративні правопорушення (ст. 255 КУпАП). Це: прокурор; командири (начальники військових частин). Разом з тим військові комісари (ст. 235 КУпАП) та посадові особи військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних силах України (ст. 235-1 КУпАП) таких повноважень не мають. Посадові особи військової інспекції безпеки дорожнього руху мають право складати протоколи про вчинені водієм військових транспортних засобів порушення правил дорожнього руху, за які може бути накладено адміністративне стягнення у вигляді позбавлення права керування транспортним засобом (ст. 235-1 КУпАП).

Законом України від 7 березня 2002 р. № 3099-111 «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» передбачено право складати протоколи про адміністративні правопорушення стосовно військовослужбовців у разі вчинення ними адміністративно-карних дій на території військової частини (військового об'єкта). Зміст протоколу про військове адміністративне правопорушення повинен передбачати вимоги ст. 256 КУпАП, права військовослужбовця, який притягається до адміністративної відповідальності (ст. 268 КУпАП), а також рішення про передавання на розгляд справи за підвідомчістю (ст. 257 КУпАП).

Разом з тим, на законодавчому рівні не закріплено положення щодо строків складення протоколу про адміністративне правопорушення: 1) у разі виявлення та процесуального оформлення вчинених протиправних дій чи бездіяльності; 2) в разі виявлення додаткових обставин вчинення адміністративного правопорушення або додаткових даних про особу правопорушника. Загальноприйнятою є практика складення протоколу про адміністративне правопорушення негайно. В разі виявлення додаткових обставин за фактом вчинення адміністративного правопорушення чи стосовно особи правопорушника необхідно дотримуватися вимог щодо надіслання протоколу органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати адміністративну справу. Для адміністративно-карних корупційних правопорушень законодавець визначив триденний строк з моменту складення протоколу (ст. 257 КУпАП). В нашому випадку доцільно використати аналогію щодо надіслання матеріалів про військові адміністративні правопорушення у триденний строк.

Після складення протоколу про військове адміністративне правопорушення військовослужбовець набуває статусу особи, яка обвинувачується у вчиненні правопорушення. Законодавець передбачає гарантії особі, що перебуває у статусі обвинуваченого. Обвинувачений має право:

- знати, у чому і на яких підставах його звинувачують;
- знати свої права та обов'язки;
- ознайомитися з протоколом про адміністративне правопорушення;
- підписати чи відмовитися від підпису протоколу про адміністративне правопорушення;
- надавати пояснення та зауваження щодо змісту протоколу про адміністративне правопорушення;
- отримувати копії протоколу про адміністративне правопорушення.

Існує прогалина в адміністративному законодавстві щодо дій органів (посадових осіб) в разі відмови особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, брати копію протоколу про

адміністративне правопорушення. Зазначимо, що більшість із перерахованих прав повинна реалізувати особа, яка обвинувачується, особисто. Так, особа, стосовно якої складають протокол про адміністративне правопорушення, повинна бути присутня під час виконання процесуальних дій.

Заключною частиною стадії порушення справи про адміністративне правопорушення є надіслання матеріалів справи за підвідомчістю її розгляду органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати цю справу (ст. 257 КУпАП). Справи про військові адміністративні правопорушення (ст. ст. 172-10 – 172-20 КУпАП) для розгляду та прийняття щодо них рішення надсилають до районних, районних у містах, міських чи міськрайонних судів (ст. 221 КУпАП), які зобов'язані розглядати ці справи у п'ятнадцятиденний строк з дня їх отримання (ст. 277 КУпАП).

Звертаємо увагу на те, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право ознайомитися з матеріалами справи (ст. 268 КУпАП). Повною мірою це право військовослужбовець може реалізувати, щоб ознайомитися з матеріалами справи про адміністративне правопорушення перед надісланням її для розгляду за підвідомчістю. Серед інших учасників адміністративного провадження право на ознайомлення з матеріалами справи мають: потерпілий (ст. 269 КУпАП); законні представники та представники (ст. 270 КУпАП); захисник (ст. 271 КУпАП).

Висновки. Узагальнюючи викладене в частині права на захист учасників провадження у справах про військові адміністративні правопорушення, можна зробити такі висновки: 1) наявність конституційного та адміністративно-процесуального прав особи, яка вчинила військове адміністративне правопорушення, на захист своїх прав, що в окремих випадках порушуються органами (посадовими особами), які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення; 2) розпочинаючи з моменту адміністративного затримання правопорушника та складення протоколу про адміністративне правопорушення, особа набуває низку адміністративно-процесуальних прав і гарантій, які дають їй змогу здійснювати своє право на захист; 3) існує потреба у законодавчому врегулюванні правових «прогалин», які певною мірою гальмують правовий захист права особи як адміністративно затриманого, підозрюваного та обвинуваченого у вчиненні адміністративного правопорушення.

1. Рабінович П. Біосоціальна сутність основоположних людських прав // Вісник Нац. академії правових наук України: зб. наук. праць. – Харків: Право. – 2015. – № 4(83). 2. Правова система України : Історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 576 с. 3. Тацішин І. Б. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. – Львів: Науковий світ-2000, 2011. – 307 с. 4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. // Вісник Верх. Ради України. – 2005. – № 35–36. – Ст. 446. 5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство із змінами та доповненнями на 01 вересня 2015 року: офіц. текст. – К.: Алерта, 2015. – 262 с. 6. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний феномен: монографія / Колпаков В. К. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с. 7. Ківалов С. В. Право на звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом: Проблеми теорії і правового регулювання. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 59 / редкол. С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2011. – 596 с. 8. Постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних, господарських та адміністративних справах [текст] : Станом на 23 вересня 2012 р. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 420 с. 9. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: с поправками, внесенными согласно положениям Протокола № 11. – Донецк: Донецкий мемориал, 2000. – 40 с. 10. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посіб. – К.: Прецедент, 2007. – 531 с. 11. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Вип. 27 / ред. кол. С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2006. – 452 с. 12. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с. 13. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / Т. О. Коломоєць. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 576 с. 14. Законодательные и

нормативные акты // Еженедельник «2000». – 2015. – 9 октября. 15. Адміністративне право: навч. посіб. / О. І. Остапенко, З. Р. Кисіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кисіль. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 536 с.

REFERENCES

1. Rabinovych P. Biosotsial'na sutnist' osnovopolozhnykh lyuds'kykh prav [Biosocial essence of fundamental human rights]. *Visnyk Natsional'nyi Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy – Herald of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2015, Vol. 4(83), pp. 8–19.
2. Pravova systema Ukrainy : Istoriya, stan ta perspektyvy [The legal system of Ukraine History, status and prospects], Kharkiv, Pravo Publ., 576 p.
3. Tatsyshyn I. B. *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]*, Lviv, Naukovyy svit-2000 Publ., 307 p.
4. Code of Administrative Justice of Ukraine on July 6, 2005.
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya: chynne zakonodavstvo iz zminamy ta dopovnennyamy na 01 veresnya 2015 roku [Code of Ukraine on Administrative Offences], Kiev, Alerta Publ., 262 p.
6. Kolpakov V. K. *Administratyvno-deliktnyy fenomen [Administrative tort phenomenon]*, Kiev, Yurinkom Inter Publ., 2004, 528 p.
7. Kivalov S. V. *Pravo na zvernennya do administratyvnoho sudu z administratyvnym pozovom: Problemy teorii i pravovoho rehulyuvannya. [The right to appeal to the administrative court of administrative claim Theory and legal regulation]*, Odesa, Yurydychna literatura Publ., 2011, 596 p.
8. *Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy v tsyvil'nykh, hospodars'kykh ta administratyvnykh spravakh [tekst] : Stanom na 23 veresnya 2012 r. [Decisions of the Supreme Court of Ukraine in civil commercial and administrative cases]*, Kiev, Tsentr uchbovoyi literatury Publ., 2012, 420 p.
9. *Evropejskaja konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnykh svobod: s popravkami, vnesennymi soglasno polozhenijam Protokola № 11 [Evropeyskaya zaschyte this Convention on human rights and freedoms major]*, Donetsk, Donetskyy memoryal Publ., 2000, 40 p.
10. Komzyuk A. T., Bevzenko V. M., Mel'nyk R. S. *Administratyvnyy protses Ukrainy [Administrative process Ukraine]*, Kiev, Pretsedent Publ., 2007, 531 p.
11. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava: Zb. naukovykh prats'. Vyp.27 / Red. kol. S. V. Kivalov (holov.red.) ta in.: Vidp. za vyp. Yu. M. Oborotov. [Actual problems of state and law]*, Odesa, Yurydychna literatura Publ., 2006, 452 p.
12. *Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk / Za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. – 2-he vyd. pererobl. i dopovn. [Great Encyclopedic Dictionary of Law]*, Kiev, Yurydychna dumka, Publ., 2012, 1020 p.
13. Kolomojets' T. O. *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law Ukraine]*, Kiev, Yurinkom Inter Publ., 2011, 576 p.
14. *Zakonodatel'nye i normativnye akty: Ezhenedel'nik «2000». – 2015. – 9 oktjabrja [Legislation and regulations]*.
15. *Ostapenko O. I., Kysil' Z. R., Kovaliv M. V., Kysil' R. V. Administratyvne pravo [Administrative Law]*, Kiev, Vseukrayins'ka asotsiatsiya vydavtsiv «Pravova yednist'» Publ., 2008, 536 p.